

Corpus Inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Germanicae editum. *Voluminis quarti supplementi pars tertia* edidit Matthaeus della Corte (+). *Inscriptiones Pompeianae parietariae et vasorum fictilium annis 1951—1956 repertae*, edendas curavit Fulcherus Weber. *Inscriptiones Herculenses parietariae et vasorum fictilium* edidit Pius Ciprotti. Berolini apud W. de Gruyter et socios, 1970, 4. Lieferung.

Fascicula pe care o prezentăm se înscrie în seria de volume inițiate cu un secol în urmă (1871) cu scopul de a se publica inscripțiile cursive descoperite pe zidurile, vasele sau tablele cerate de la Herculenum, Pompei sau Stabiae. Este vorba deci nu de inscripțiile săpate pe piatră, ci de cele scrise cu vopsea sau zgîrlite pe ziduri, vase, tăblițe cerate sau alte obiecte. Primul volum care cuprinde astfel de documente — al IV-lea din cadrul colecției *Corpus Inscriptionum Latinarum* — a fost publicat de C. Zangemeister și R. Schoene în 1871 (retipărit în 1957) și înglobează inscripții de pe zidurile Pompeiului. Mai tirziu, mulțimea descoperirilor făcute în decursul anilor a necesitat publicarea de volume suplimentare care să cuprindă atât noile inscripții de pe ziduri, dar și pe cele aflate pe tăblițele cerate sau vase ceramice. După anul 1871 materialul nou a fost adunat în *supplementa*, compuse la rîndul lor din mai multe *partes*. Partea I a apărut în 1898 (retipărită în 1968) și o datorăm lui C. Zangemeister. Ea conține în exclusivitate inscripții de pe tablele cerate de la Pompei. Partea a II-a, cu inscripțiile de pe ziduri și de pe vase tot de la Pompei, a fost publicată în 1909 (retipărită în 1968) de către A. Mau. În sfîrșit, partea a III-a, din care face parte și fascicula noastră, a fost pregătită de către Mattheo della Corte și Pio Ciprotti. În partea a III-a au fost grupate inscripții de pe ziduri și vase atât de la Pompei, cit și de la Herculenum. Între anii 1952—1963 au apărut trei fascicule din cadrul acestei părți, iar cea de față este a patra (apărută în 1970).

În principal, fascicula a patra cuprinde inscripțiile descoperite la Pompei între anii 1951—1956, iar la Herculenum între anii

1929—1940. La acestea au fost adăugate însă și alte documente apărute mai înainte sau după această dată. Inscripțiile editate în fascicula noastră apăruseră deja în unele periodice din Italia, fiind publicate în special de Mattheo della Corte. Cu ocazia stringerii lor în Corpus-ul de față unele lecturi au fost revizuite, iar comentariul îmbunătățit. La munca de revizuire și reeditare s-a angajat epigrafistul est-german V. Weber, de la Zentral Institut für Alte Geschichte und Archäologie al Academiei de științe din Berlin, precum și Johannes Krimmrey, Roland Gründel, Klaus Wachtel și alți specialiști de la aceeași instituție.

Documentele editate sînt de mare interes pentru cunoașterea, în amănunt, a civilizației și culturii romane, fiindcă ele ne relevă aspecte ale vieții puțin sau de loc cunoscute în alte părți ale lumii. Ca și în seria de volume anterioare, inscripțiile publicate acum ne fac să aflăm aspecte ale agitației electorale și aceasta mai cu seamă prin menționarea unor personaje, ca și prin îndemnul felurite de a fi alese. Zidurile orașelor Pompei și Herculenum poartă numeroase „afișe”—așa zisele *programmata*—realizate cu vopsea roșie.

Alte documente ne introduc în viața zilnică și chiar intimă a oamenilor. Întîlnim exerciții de scris—mai cu seamă repetarea literelor alfabetului—sau versuri din poezii clasici. Acestea, ca și mulțimea inscripțiilor cursive ne fac să credem că numărul analfabeților în orașe nu era prea mare, de vreme ce toate aceste inscripții trebuiau să fie citite. Unele documente epigrafice menționează colegii profesionale sau grupuri de prieteni, altele sînt anunțuri pentru serbări publice, cu lupte de gladiatori, reclame

pentru camere de închiriat la hoteluri, în sfârșit, ele ne pomenesc întâmplări zilnice, ca de pildă furturi, împodobirea unei haine, nașterea unui copil etc. De un mare interes pentru viața economică sînt chitanțele încheiate între diferite persoane, precum și reclamele pentru unele alimente și băuturi, cărora li se dau și prețurile.

Documente de genul acestora nu sînt multe în imperiul roman. Ele s-au putut găsi numai în orașe ca Pompei sau Herculaneum unde lava distrugătoare de viață le-a păstrat în condiții bune. De aceea stringerea și editarea lor în volume trebuie mereu salutată ca o realizare remarcabilă în domeniul istoriei vechi,

realizare care, în cazul de față, o datorăm, pe de o parte epigrafiștilor din Berlin, pe de alta, Editurii W. de Gruyter, de mult celebră prin operele științifice publicate de ea.

Volumul cuprinde foarte numeroase fascicule, aproape la fiecare inscripție, ceea ce oferă specialistului posibilitatea verificării lecturii, și în același timp, îndemnul de a descifra textele încă necitite. Fascicula de față nu are un indice, ceea ce ne lasă să credem că el va fi alcătuit pentru mai multe părți și va fi adăugat la un volum viitor.

Emilian Popescu

László Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1969, 600 p.

Învățăutul maghiar László Várady analizează, în lucrarea pe care o prezentăm, una din perioadele cele mai puțin clare ale istoriei romane târzii: abandonarea („Preisgabe”) provinciilor apusene în secolul al V-lea, ca urmare a instalării treptate a popoarelor în migrație.

În cadrul acestei vaste problematice, L. Várady se ocupă cu precădere de procesul istoric care a caracterizat ultimul secol al provinciei Pannonia, perioadă cuprinsă între anii 376—, 476.

Sprîjinindu-se pe un bogat material documentar și bibliografic (sînt menționate peste 90 de izvoare scrise și 140 de lucrări generale și speciale), autorul reușește să dea o interpretare nouă și în general convingătoare unor evenimente istorice cercetate și de alți învățați, unii de renume mondial ca: Alföldi Andreas, Schmidt Ludwig, Stein Ernst etc.

Argumentarea lui Várady se sprijină în special pe izvoarele scrise, cele arheologice fiind folosite sporadic și numai atunci cînd sînt indispensabile. Ținînd seama de caracterul istoric al operei lui Várady, metoda învățătului maghiar este explicabilă, credem totuși că uneori și mai ales acolo unde izvoarele

scrise nu sînt destul de convingătoare, documentele arheologice sînt cele mai concludente.

În cercetarea izvoarelor, învățăutul maghiar folosește metoda microfilologică și corelativ-combinatorie, considerînd că a găsit „cheia unor probleme nelămurite ale istoriei Pannoniei în ultimul secol” (p. 15).

Aspectele studiate sînt numeroase, variate și foarte importante nu numai în ceea ce privește problema stăpînirii romane în Pannonia cît și a problemei generale a continuității elementelor romane sau romanizate. Pe parcursul celor 600 de pagini de text și note, Várady demonstrează o continuitate permanentă a autorității romane în Pannonia pînă la anul 476, spre deosebire de alți învățați, după care provincia ar fi fost abandonată în prima jumătate a secolului al V-lea.

Învățăutul maghiar grupează materialul în cadrul a șase intervale cronologice și anume: „Primii ani ai federațiilor pannonice”, 376—386; „În timpul uzurpării lui Eugenius și începutul regimului lui Stilico”, 388—399; „Pacificare și foedus nou în Pannonia”, 399—400; „Federații pannonici în primul deceniu al secolului al V-lea”, 400—410; „Pannonia în vecinătatea hunilor și în timpul ultimelor